

- b) A nyáját is felszitta a hold, az is kivehető ott.¹⁰
 c) A pásztor *vasárnap* száríttgatta kapcáját, ezért szitta fel a hold.¹¹
 d) A pakulár pásztorbottal áll a holdban, s egy bokron szárad a kapcája.¹²
 e) A birkákat őrző csobán haragjában, hogy nem száradt meg kapcája, a holdba lő.

Ezért szivta fel a hold.¹³

f) A pakulárok Jézus születésének hírére a keleti bölcsekkel tartanak. Izzadt kapcájukat kiterítik száradni, s más útra térnek, hogy megtévesszék Heródest.¹⁴

Az a) verziót jegyezték le Nagyszalontán:

„Égyszër még rigën egy juhászt egisz nap vert az essõ. Mikor elállott, a kapcáját ratergette száranni a bokorra; gondolta, majd a hódvilágon mëgszárad. De hiába várta, még reggel is ojan vizes vót, mint este. Elkëzdtë csúnyán szidni a hódat, hát e mëg bosszúbúl a bokorral ëggyütt felszitta, oszt még most is ott lehet látni a hód közëpin.”¹⁵

Mint hiedelmet a Magyar Néprajzi Atlasz Kelet-Magyarországon és Erdélyben jelzi.

3. Földrajzi határok találkozásánál nem ritka két típus egybeolvadása. Ez történt a jelen esetben is, amikor Dávid és a kapcás pakulár szünkretizmusából Nagyzerénden – Nagyszalonta alatt – az a hiedelem született, hogy „Szent Dávid terigeti a kapcáját a holdban.”¹⁶ A Magyar Néprajzi Atlasz tanúsága szerint így tudják Dobozen (166), Körösnagyharányban (183), Ártádon (190) és Feketelakon is (R 10).¹⁷ Éffélét hallhatott Arany és építette be a folklorisztikus elemekben oly gazdag, első eposzába.

Nem volt tehát szükség arra, hogy Nagyszalontán találkozzék „Palaestina és Románia folklóreja”.¹⁸ Magyar tájak érintkezéséből magyarázandó Arany idézett két sora.¹⁹

Scheiber Sándor

Arany és Madách (A Madách líra kronológiájához)

Madách költői biztonságának megtalálásában, rejtett lírai energiáinak felszabadításában nagy szerepe volt a népies szemléletnek és formakincsnek; személyhez kötve: Petõfinek, Tompának és Aranynak. Petõfi a költői személyesség biztonságát támogatta az akadozva verselgetõ, reflexiókra hajlamos Madáchban. Tompa egy témakör kimunkálásában segített. (Mondái és regéi nyomán született pl. a *Rege az ibolyáról*, a *Jerikó rózsája*, a *fecskérõl*, az *Üstõkõs és csillag* stb.) Arany János – akinek neve a legszükszavúbb Madách-kommentárból sem hiányozhat – verseiben a szemléletességet, a leírások precizitását és a hangulatteremtés klasszikus egynemûségét tartotta Madách követendõnek. A *Nyári estén* és *Az alföldön* a *Családi kör*, az *O- és újkor* az *Ősszel* sugárkörében fogant.

Madáchnál a megérlelve beolvasztott költõi hatások mellett igen gyakoriak a nyílt reminiscenciák is, egészen a közvetlen átvételekig. (Pl. Petõfi korai versének, *A borozónak* híres kezdõsora: „Gondzõ borocská mellett . . .” – szó szerint megvan a *Bokrétát a kalpagomhoz* c. versben.) Plágiumról nincs szó, hiszen Madách ezen verseit nem jelentette meg, sõt kiadásra elõkészített kötetében is áthúzta utólag.

Egy okból igen jelentõsek ezek az átvételek. Madách verseinek idõrendje ugyanis máig tisztázatlan, s ahol az életrajzi, kortörténeti vonatkozások hiányoznak és a stílusvizsgálat sem segít, fontos fogódzóként (terminus ante quem) jöhetnek számba.

Ezúttal Arany „kised eposzának”²¹, a *Keveházának* és Madách *Pusztai temetés* c. versének kapcsolatára kívánok rámutatni. A két vers kezdõ sorai, a felütés (a hangulatfakasztás leghatékonyabb területe) meglepõen rokon egymással.

¹⁰ MNA R/5 (Magyarózd, Mezõség, 1962).

¹¹ MNA R/7 (Bágy, Udvarhely m., 1963).

¹² MNA R/21 (Vágás, 1966).

¹³ Kézirat (Istensegítség, 1965).

¹⁴ MNA R/17 (Szék, 1966).

¹⁵ SZENDREY ZSIGMOND: Nagyszalontai gyûjtés. Bp. 1924. 252 (MNGy. XIV.).

¹⁶ KÁLMÁNY LAJOS, Ethnographia, XXVIII. 1917. 310.

¹⁷ DIÓSZEGI VILMOS: I. m. 58–59.

¹⁸ RÓHEIM GÉZA: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925. 153.

¹⁹ A MNA szövegeit Krizáné Nagy Iloná másolatában ismertük meg. Ezen a helyen is hálás köszönetet mondunk érte.

²¹ GYULAI megjelölése. Szépirodalmi Lapok, 1853. I. 15–16. sz. 255. (1000 – aláírással).

Arany:

Mért vijjog a saskeselyű?
Mért szállong a turul s ölyű?²
Hadintéző, baljós madár,
Széles Dunának partinál? —
Azér' vijjog a keselyű,
Azér' szállong turul s ölyű,
Mert holnap ilyenkor, halott,
Százévrivel fog veszni ott.

Madáchnál:

Hová, háová száll e' varjú sereg?
A keselyű miért kovályog fent?
S a' pusztaság halott kísérője
A zord sakál sirása mit jelent?

Ah ott a' két homok halom között,
Ott hullott el egész bajnok sereg.
Hafiz karjának vad sulya alatt
S mostan bibort rá alkonyúlat vet.

Az idézett sorok rokonsága (képanyag, mondatforma) szembetűnő. De még számos azonos motívumot találunk. A Madách-vers története alkonyatkor és éjszaka játszódik; Arany is az éjszakai eseményeket hangsúlyozta ki. Ugyancsak hasonló a táj is (I. *Keveháza* 12. vsz. „völgyi harc”). Közös az éjszakában dárídózó ellenfél képe, a temetés jelenete. Madáchnál az asszonyok halk vonulása, a *Keveháza* hunjainak sötét éjszakai lopódzására rimel. A sír megjelölésének, a nyilazásnak motívuma is rokon, nemkülönben a halottak nagy száma, mely a harcok sorsdöntő voltát hangsúlyozza. (A *Pusztai temetésben* egy nemzetség pusztult el, Aranyánál „százévrivel” vesztek el a hunok.) Mindkét vers jambikus, bár a *Keveházában* több sor trochaizált, hangsúlyosan is ütemezhető. A versek végén a hangulati tompítás, az érzelmi kiegyenlítődés hasonlósága figyelhető meg. (Detre és a hun vezér kézfogása, illetve a *Pusztai temetés* kegyetlen győztesének magába szállása és tisztelgése a legyőzött ellenfél sírja előtt.) Közös vonás még a két költő személyes, grammatikai jelenléte. (*Keveháza* 38. — utolsó — versszak; *Pusztai temetés* 4. versszak.) Azért fontos nyom ez, mert Madách *Románc és ballada* c. ciklusában, amelybe a tárgyalt vers³ tartozik, alig találkozunk ezzel a költői fogással.

A vers Madách gyengébb alkotásai közül való. (A szakirodalomban is — tudtommal — csak kétszer említetik.⁴ A Madách verseivel foglalkozók nagy része a *Románc és ballada* és a rokon tematikájú *Legenda és rege* ciklust az esküvője és bebörtönzése közti időszak, a „csesztvei idill” termékeként tartják számon. A *Pusztai temetés* hangulata, témája, korszerűtlen díszletező, „keletieskedő” romantikája ellenére is a későbbi évek terméke, amit éppen a *Keveházával* való kapcsolata bizonyít.

(A hatás fordított irányban elképzelhetetlen, hiszen a *Keveháza* 1852. legvégén íródott⁵), Madách verse meg először 1878-ban jelent meg. Az „elképzelhetetlen” szóban nyoma sincs Madách lebecsülésének, hiszen tudjuk, Arany sem tudta kivonni magát *Az ember tragédiája* szuggesztivitása alól. Bizonyosság rá a Londoni szín haláltáncának és a *Hidavatás* jelenetsorának tartalmi és hangulati rokonsága.)

A *Keveháza* megjelenésének körülményei egyébként hézagatlanul egybevágnak Madách akkori életkörülményeivel. Arany a *Szikszoói enyhlapok*⁶ adta ki művét. A szép kiállítású gyűjtemény február elején került ki a nyomdából.⁷ Madách május letelején szabadult a Neugebäudeből és háromhónapos pesti internálása alatt kezébe kellett hogy kerüljön Császár izléses kötete. Lehetséges az is, hogy nem könyvárústól vette, hanem kölcsön kapta valakitől. Az

² Az első két sor megtalálható a „Csaba királyfi” első dolgozatának (1853.) VI. éneke végén, Hábor énekében. Ez azonban csak Arany Hátrahagyott verseiben (A. J. Összes Munkái IX. köt. 1886. 163.) jelent meg. VOJNOVIH GÉZA Homérosztól eredeztetni a motívumot (A. J. Összes Művei IV. köt. Bp. 1953. 212.)

³ A kézirat (Széchenyi kv. Föl. Hung. 1397.) I. lapján, a tartalomjegyzéken levő „b” minden bizonynyal „balladát” jelent. A vers a kéziratkötet 20/b és 21/a oldalán található.

⁴ PALÁGYI MENYHÉRT (Madách Imre élete és költészete. Bp., 1900. 172.) Házassága első éveire datálja e verset. Magyarázata: „Csoda-e, ha a költő falusi gazdálkodásának és megyei szerepének prózájában egy képzelt világot kezd magának alkotni...” GEDŐ SIMON (Madách Imre mint lyrikus. Bp., 1910. 26.) Jellegzetes darabjaként említi a Hugo-i romantikának, amely ezekben az években — 1843–48 — tartja búvkörében Madáchot.

⁵ L. TOLNAI VILMOS: Arany Keveháza című költeményéről. ItK 1922. 38.

⁶ Szerkesztette [1852. okt. második felétől] CSÁSZÁR FERENC. Bp., 1853. 129–139.

⁷ A szerkesztő utószava az utolsó íven 1853. jan. 20-án íródott. A Szépirodalmi Lapok pedig már febr. 10-én (12. sz. 185.) azt írja, hogy a Szikszoói enyhlapok „megjelent és szétküldetett”.

album pesti előfizetőinek névsora erre enged következtetni. Találunk itt ugyanis néhány olyan nevet, amelynek egyik-másik viselője Madách nógrádi környezetében is fölbukkan. (Pl. *Kubinyi Vilmos* – Kubinyi Ferenc Nógrád követe volt az 1843–44-es országgyűlésen, és családjával Madáchék igen jó viszonyban voltak; *Platthy Imréné* – Fráter Erzsi nagybátyjának, Fráter Pál nógrádi első alispánnak a felesége Platthy-lány volt.)⁸

A *Szikszoí enyhlapok* tanulságos dokumentuma a kor közzítésének és élő irodalmi folyamatainak. A reformkori patetikus romantika, a biedermeier szalonköltészet, a petőfieskedő dalforma és az ugyancsak népies ihletésű műfaj: a rege mind, mind megtalálható Madách lírai életművében. Sőt, itt-ott nemcsak stílusrokonságot, de frazeológiai kapcsolatokat is találunk egyes Madách-versekkel. (Az -N- jelzésű *Máriához* c. versben olvassuk: „az éden bezárt ajtaján”. Madáchnál alapmotívum az *édenből való kitaszítottas* élménye. Pl. az *Elváláskor* c. korai versében: „Mint száműzött angyal menny ajtaján, Ugy álltam a búcsúzó csók után.” Maga az éden-motívum, amit készen kapott kora szokványos költői kifejezőkincsétől, költői fejlődése során tartalmas, átértékelt lét-szimbólummá lett nála: az elvágyódás, menekülés megálmodott célja, vissza az időben, messze a térben.) Mindezzel arra figyelmeztet, hogy Madách költészete nem értékelhető helyesen, ha csak a csúcscok – Arany, Petőfi, Tompa – lírájával vetjük egybe, nem figyelvén a kor valóságos, bár csak másod-, harmadrangú költők jelezte stílusfolyamataira.

A *Kevházát* és a *Pusztai temetést* a szakirodalom még nem hozta kapcsolatba egymással, de Gyulai mintha megérezte volna, a két vers hangulati azonosságát. Az első gyűjteményes Madách-kiadásban így „irtá át” az első strófát⁹:

Miért kóvályog fenn a saskesely?
Hová, háová száll a varjú-sereg?
Halottkísérő sompolygó sakál,
Sírásodtól a puszta mit rezeg?

Gondolom, nemcsak Madách ritmikai vétségeit javítandó cserélte föl a két első sort... És talán az sem véletlen, hogy Gyulai amikor a *Pusztai temetést* előszót mutatta be „Madách Imre hagyományaiból” éppen egy Arany vers után helyezte el...

Alexa Károly

Adalék a Tündérkert értelmezésének kérdéséhez

1. Móricz monumentális történelmi regénye a marxista irodalomtörténeti interpretáció vitás kérdése. Lényegében két alapvető értelmezés született; az egyik szerint a forradalmi és a reformút, a másik szerint az ellenforradalmi és a pozitív építőmunkát áhító erők összeütközését kell látnunk Báthory és Bethlen ellentétében.¹ Nyilvánvaló, hogy ha egy mű ennyire eltérő interpretációkat megenged, akkor ez alighanem szemlélete ellentmondásos jellegéből adódik. Ismeretes, hogy Móriczban Erdély bethleni felemelésének témája még a forradalmak előtt merült fel,² és terve szerint a feldolgozás programatikusan funkciója nem lett volna több, mint a békés építés ideálját adni, éppen a világháború mérhetetlen pusztításával, a nemzetvesztés lehetőségével szemben. Csakhogy mire a terv megvalósítására, a konkrét kidolgozásra került a sor, a nemzetvesztés már nem lehetőségnek, hanem nagyonis valóságnak tűnhetett,

⁸ Itt jegyzem meg – tanulságos jele a kor irodalmi érdeklődésének –, hogy a szikszoí tűzvész károslitjai javára kiadott albumnak Szikszoón 1(1) előfizetője volt.

⁹ Madách Imre Összes Művei Bp., 1880. I. köt. 132–4. Először megjelent: Budapesti Szemle, 1878. XXXVI. köt. 398–401. (Halász Gábor ezen javított szöveget vette föl kiadásába [Madách Imre Összes Művei Bp., 1942. II. köt. 120–22.] noha a jegyzetekben [II. köt. 1157–8.] „meg nem őrizhetőnek” mondja Gyulai „önkényét”.)

¹ Az első álláspontot képviseli KIRÁLY ISTVÁN (M. Zs. I. Oszt. Közl. V. köt. 600–2), TÓTH DEZSŐ (Báthory és Bethlen alakja M. Tündérkertjében. It. 1956. 67–76.) és CZINE MIHÁLY (Kézikönyv, 5. köt. 184–7.), a másodikat NAGY PÉTER (M. Zs. Bp., 1962.) és RÉVAI JÓZSEF (M. Zs. értékeléséhez. TársSz. 1953. 1251–6.). Természetesen jelentékeny eltérések vannak az alapvető értelmezésen belül is. Pl. Király I. szerint a kispolgári liberális demokrácia illúziója láttatja járhatatlannak M. szemében a forradalmi utat, Tóth D. szerint inkább a polgári demokrácia igénye és egyben az elégtelenségén érzett kiábrándultság komplexuma szabta ellentmondásossá Báthory figuráját. Tóth D. és még inkább Czine M. felhívja a figyelmet arra, hogy a regényben a „magyar történelem egészének objektív analógiá, nemzeti sajátosságai... bizonyos mértékig faji sorssá mitizálódnak”, a nemzeti hős fájdalmas módon sohasem teljes személyiség: „Bethlen körültekintése fájdalmasan hiányzott Báthoryból, s belőle is hiányzott Báthory lángoló hite.” Nagy Péternél elitolódik a probléma kissé a feudalizmus (pontosabban még egy korábbi állapot: a barbár despotizmus) és a polgáriadás harcának irányába, Révai J. pedig rövid reflexiójában a regény (persze a magyar ellenforradalom sajátosságainak adekvát) antifasiszta jellegét exponálja elsősorban.

² Vö. CZINE MIHÁLY: M. Zs. útja a forradalmakig. 1960. 506.